

הענווה ופולחן האישיות

פרשתנו מסתיימת בתיאור הסתלקותו של משה רבנו ובדברים מסוימים על מעלתו המיוחדת: "וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה", לא קם ולא יקום.

למדנו על גדולתו של משה, אך נפנה עתה לעולמם של חז"ל, ונלמד סוגיה אגדית קצרה. חז"ל רגילים לחפש בתורה רמזים למסורות שבעל פה וסימוכים לתקנותיהם המאוחרות. בחפשי אחרים מקורות הם נוהגים לשאול שאלות בנוסח: " - - מן התורה, מניין?" במסכת חולין (קלט ע"ב) קוראים לנו כמה שאלות בנוסח כזה, שאלות שרב מְתָנָה, אמורא בבלי מהדור השני, נשאל על ידי אנשי פפוניא, עיר הסמוכה לפומבדיתא ולישיבתה הידועה. בתשובותיו מתבסס רב מתנה בטקטיקות שונות. הראשונה היא קריאה יצירתית של הטקסט המקראי:

הָמֵן מִן הַתּוֹרָה, מִנֵּין? – "הָמֵן הָעֵץ" (בראשית ג, יג).

אֶסְתֵּר מִן הַתּוֹרָה, מִנֵּין? – "וְאֶלְכִי הַסֵּתֵר אֶסְתֵּיר" (דברים לא, יח).

עתה יסתמך רב מתנה על התרגום הארמי:

מִרְדְּכָי מִן הַתּוֹרָה, מִנֵּין? – דְּכָתִיב "מֶרְדָּוִר" (שמות ל, כג). וּמִתְרַגְּמִין, מִיָּד דְּכָא.

בשאלה האחרונה הוא משתמש בגימטריה:

מֹשֶׁה מִן הַתּוֹרָה, מִנֵּין? – "בְּשֵׁם הוּא בְּשֵׁר" (בראשית ו, ג).

הגימטריה, הערך המספרי של 'משה' שווה לערך המספרי של המילה המוזרה 'בשגם' (345). ואם אכן רמוז כאן משה, סיום הפסוק רומז לימי חייו: "וְהָיוּ יָמָיו מִמָּאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה".

האבסורד בולט לעין. מילא, גיבורי המגילה זקוקים לרמז. גם משה זקוק לו? מספר 'שמות' והלאה, דמותו של משה נוכחת בכל פרשה. ואתה שואל: 'מֹשֶׁה מִן הַתּוֹרָה מִנֵּין?' הקונטרסט בולט כל כך, שהוא צועק 'דרשני!' בשאלות ותשובות אלו הטמין רב מתנה חידה או חידות. ואכן, במשך הדורות ניסו הדרשנים לפתור אותן. אינני בטוח שהפתרון בידני, אך על כל פנים בניסיונות עצמן יש משום ברכה.

ואולי, המפתח להבנת החידה מצוי בפסוקים האחרונים בתורה, ובתואר המיוחד למשה עם מותו: "אִישׁ הָאֵל-לִהְיוֹת". והנה ברמז שמביא רב מתנה קוראים לנו עליו: "בְּשֵׁם הוּא בְּשֵׁר". גם משה הוא בשר. אינני יודע אם זה פשוטה של החידה. אבל עבורנו ממרחק של כמעט אלפיים שנה בולט לעין שיש כאן אמירה נגד האלהת האדם. משה איננו דמות שמימית, אלא אדם ילוד אישה וגם גבר. 'אִישׁ הָאֵל-לִהְיוֹת' אינו אלא אדם שהוא שליחו של

הקב"ה, נביא. אך בכך לא די. תיאורי משה ותכונותיו מהווים ביטוי למאבקה של התורה נגד המיתוס, המאגיה ותופעות אליליות אחרות. אך קיימת סכנה נוספת, שלא הודגשה מספיק, סכנה נוספת המשיקה לסכנת ההאלהה, והחוזרת בכל דור בלבוש חדש: פולחן האישיות.

'אִישׁ הָאֵל-לֵהִים', נביא האמת, פועל מתוך תודעת שליחות ולא מתוך אמביציה אישית. השליחות נתפסת ככפויה מן השמים, כמשימה שלא ניתן לברוח ממנה, בריחה שיונה ינסה לשווא לבצע. והנה, משה כירמיהו, לאחר דורות רבים – שעונה להקב"ה "הֲנֵה לֹא יִדְעָתִי דָּבָר כִּי נֶעַר אֲנִי" (א, ג) – מבקש שלוש פעמים, להשתחרר משליחותו (שמות פרקים ג-ד): "מִי אֲנִי כִּי אֵלֶיךָ אֶל פְּרַעֲה", "לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנִי גַם מִתְמוּל גַּם מִשְׁלֹשׁ" ו-"שְׁלַח נָא בְּיָד תִּשְׁלַח". בפעם השלישית הקב"ה כועס: "וַיֹּחֲר אַף ה' בְּמֹשֶׁה". יש ענווה שעלולה להתבטא בחולשה, של אי-האמונה של האדם בכוחותיו הוא. את הענווה הזאת הקב"ה דוחה. הוא דורש משליחיו ענווה מסוג אחר. ואמנם ענוותנותו של משה תיהפך בהמשך לענווה במשמעותה העמוקה ביותר, והיא הניגוד המוחלט לפולחן האישיות. ענווה זו תקבל מעתה משמעות פוליטית. היא תתייחס למקומה של אישיות המנהיג בהנהגתו.

מאבקים רבים נאבק משה בחייו. המאבק עם פרעה מייצג, כדברי מרטין בובר, את המאבק המתמיד בין הנבואה למלוכה. המאבק על ההנהגה, מאבק בה"א הידיעה, יתעורר במרד קורח ועדתו. או אז, יכריז משה על אחת הדרישות היסודיות מכל הנהגה ומכל מנהיג – ניקיון כפים: "לֹא חֲמוֹר אֶחָד מֵהֶם נִשְׁאַתִּי וְלֹא הִרְעֵתִי אֶת אֶחָד מֵהֶם" (במדבר טז, טו). במשך הדורות נמצא מאבקים נוספים בתוך הבית פנימה. שמץ ידיעה פוליטית מספיק כדי להבין שהמאבקים המתישים והמושחתים ביותר אינם, פעמים רבות, אלו המכוונים נגד מפלגות אחרות, אלא אלו המתקיימים בתוך המחנות עצמם. הלוא כך התפרש בפולקלור היהודי הפסוק בהלל (תהילים פרק קיח, ז): "ה' לִי בְּעֹזִי - וַאֲנִי אֶגְאָה בְּשִׁנְאִי": עם האויבים אסתדר, לעזרתך – רבונו של עולם – אני זקוק כדי שתגן עלי מחברי ועוזרי. זה מאבק קשה, אולם, יש מאבק אף קשה ממנו, בו עמד משה בהצלחה. זהו מאבק קיומי ביותר, המתנהל בתוך תוכו של האדם עצמו. במאבק הזה זקוק האדם לדרגה גבוהה עוד יותר של ענווה, כדי שלא יחטא בפולחן אישיות כלפי עצמו.

משה יבטא ענווה זו בהקשר בחירתם של שבעים זקני ישראל, הכנסת הראשונה בתולדות האומה. או אז, מופיעים במחנה שני מתנבאים, אלדד ומידד. יהושע, משרת משה, פונה אל רבו: "אֲדֹנִי מֹשֶׁה קָלָאם". משה עונה לו (במדבר פרק יא, כט): "הֲמִקְנָא אֶתָּה לִי? וּמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים!" הקנאה לרב, עלולה להתפתח סכנה איומה, שממנה מזהיר משה. הלומד את ההיסטוריה היהודית מודע לסכנה הגלומה בתלמידים ובחסידים, ההופכים את רבותיהם לדמויות עליונות ודוחפים אותם לפולחן אישיותם עצמם. אלו הן מצבים העלולים להפיל במלכודת אף את אנשי המעלה. אולי רבים מקוראי לא יקבלו את דעתי, אך שתי הדוגמאות הקלאסיות הן עבוּרִי, ישו ושבתִי צבי. אמונתם העיוורת של

תלמידיהם הכשילה אותם. תלמידים עלולים להפוך את רבותיהם למשיחים שבידם סמכות לבטל תורה. ענוותנותו של משה הצילה אותו מסכנה זו האורבת לגדולי הרוח.

את המאבק נגד פולחן האישיות מנהלת התורה אף לאחר מותו של משה: "וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה". על הסכנה הכרוכה ב'קבר' עמד המדרש (בראשית רבה צו, ה) בעקבות דברי יעקב לבנו יוסף "אֵל נָא תִקְפְּרֵנִי בְּמִצְרַיִם" (בראשית מז, כט): "מפני מה ביקש יעקב אבינו שלא יקבר במצרים שלא יעשו אותו אלוהות, שכשם שנפרעין מן העובד כך נפרעין מן הנעבד". ואף אלו הנזהרים מהאלהה חייבים גם להיזהר מפולחן האישיות. אי אפשר ללכת לקברו של משה ולהתפלל שם. אך גם אי אפשר לכבד אותו כבוד חילוני ולעמוד בתור בפני המוזוליאום שלו.

משה הוא ללא ספק הדמות החשובה ביותר בתולדות עמנו. אם זאת ענוותנותו באה לידי ביטוי גם בכך שתלמוד-תורה לא הסתיים אתו. אנו שמחים בתורה וממשיכים לחדש בה. שלוש השאלות האחרות של הפונאים מתייחסים לפורים, מצווה שנתחדשה בימי הבית השני. המסורת היהודית המשיכה לחדש. אולי משה עצמו לא הבין את הנרמז בפסוקים שהביא רב מתנה. אעפ"כ, למדנו מרב מתנה שהמגילה רמוזה בתורה, והיא, רמוזה בצורה טרגית, כי המן מהווה ניגוד מוחלט לדמותו של משה. עץ הדעת, סמל החטאים, מיוצג בהמן, ולכן הוא רמוז שם. פולחן האישיות מתגשם בו בצורה הנאלחת ביותר (אסתר ג, ב) "וְכָל עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בָּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ כָּרְעִים וּמִשְׁתַּחֲוִים לְהֶמָּן". אסתר היא סמל לאותם הגיבורים שברגעי סכנה והסתר פנים, מוכנים לבטל את האגו שלהם, להקריב את עצמם, ולומר (ד, טז) "וְכִאֲשֶׁר אֶבְדְּתִי אֶבְדְּתִי". "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָו מְאֹד" (במדבר יב, ג), ומתוך כך מלמדת אותנו התורה: היזהרו מפולחן האישיות.